

Az alapvető gondolati totalitás szétesése

A szerkesztőség a 99. szám Dokumentum rovatában a népi írók mozgalmáról szóló írásokat adott közre Bimbó Mihály tollából. Folytatva elgondolásunkat, hogy a hazai marxista filozófiai tradíció eredményeit ma is aktuális gondolatok közlésével életben tartsuk, ezúttal Hermann István hosszabb tanulmányából közlünk egy különösen releváns részletet. Ez *Az alapvető gondolati totalitás szétesése (II. Internacionálé)* címen jelent meg, még 1970-ben. Hermann azért bírálta a II. Internacionálé bizonyos teoretikusait, mert a marxi elmélet azon három elemének az egységét bontották meg vagy redukálták, amely a *történetiség* mellett a *dialektikus filozófiát* (benne az etikát) és a *praxist egyaránt magában foglalta*. A marxi totalitás szétesésének ma jelentősen megváltozott történelmi helyzetben lehetünk szemtanúi, amelyről autentikusan tudósított a cambridge-i egyetem szociológiai professzorának, Göran Therbornnak az *Eszmélet kiskönyvtárban* 2010-ben magyarul is megjelentetett munkája, *A marxizmustól a posztmarxizmus felé?* – így kérdőjellel. Ugyanis tagadhatatlan, hogy a marxi gondolati totalitás nemcsak a történelmi társadalomtudományt és a dialektikus filozófiát, hanem a marxista politikát is magában foglalta, tehát azt a mozgalmi és politikai praxist, amelynek retrográd korszakunkban eltűnni látszik egykoron tevékeny szubjektuma. A therborni kérdőjel tehát jogosult állapotleírás, mert kisvilágunkban alig-alig, a nagyvilágban pedig szórványosan maradtak marxista elméletre hivatkozó politikai erők. A gondolkodás azonban egyfajta tett: ezért a forradalmi apály idején sem alternatíva nélküli. Nem közömbös ugyanis, hogy a Marx utáni marxizmus 130 éves organikus képződményéből milyen tendenciákat erősít meg a jelenkori gondolat: néhány friss és időtálló marxi tétellel a szaktudományos elemzést akarják megtermékenyíteni, mondván a marxizmus úgyis poszt-állapotban van, s ezzel veszendőbe hagyják annak gondolati totalitását; vagy pedig azért teszünk szellemi erőfeszítéseket, hogy a *globális kapitalizmus mint a tőke új mozgásformája* idején is keressük az összefolyamat megragadásának és kritikai átvilágításának lehetőségét. Éppen annak érdekében, hogy fenntarthassuk a munka társadalmi felszabadításának és az elidegenedés leküzdésének, az emberi lényeg filozófiai perspektíváinak teljességigényét: az anyagi és szellemi javakhoz való hozzáférés demokratizmusát. Ahogy az *Eszmélet* sok-sok tanulmánya, így Therborn Osztyála a XXI. század-

ban (2013. 97. szám) című tanulmánya és Hermann István „újrátöltése” is elgondolkodtató lehet egy *neomarxista perspektíva* fenntartása mellett. Azok a marxisták, akik szellemileg nem kívánnak a polgári társadalom meghaladásán munkálkodni, lehetnek bármennyire értékes tudósok, ettől még polgári szocialisták maradnak. Akiknek pedig nincs vállalt tradíciója, nincs történelem- és társadalomfelfogása, azoknak muníciója sincs, mint ezt a magyar balliberális tábor üressége és politikai csődje fényesen megmutatja.

A szerkesztőség

Az alapvető gondolati totalitás szétesése (II. Internacionálé)

(In *A szocialista kultúra problémái.*

Kossuth Kiadó, 1970, 199–249. [részletek]).

I. A historicizmus új formái

Minden elmélet egyik próbaköve, hogy különböző korszakokat képes-e átívelni. Nagyon kevés olyan elmélet volt a filozófia történetében, amely erre általában képesnek bizonyult. Még ritkább azonban az, hogy a közvetlenül az elmélet megteremtése után bekövetkező változások ne hagyjanak nyomot az elméleten. Ha végigtekintünk a nagy filozófiai iskolákon, azt látjuk: alighogy megszülettek, máris a bomlás jeleit mutatják, még ha az irányzat a későbbiekben mint irányzat névleg megmaradt is. [...] A legtökéletesebben kidolgozott filozófiai módszernek, a hegelinek sem volt más a sorsa. Ismeretes, hogy az 1830-as forradalom hatásától megihletett Eduard Gans, Hegel egyik legjobb tanítványa lelkesen be-szélte a változásokról Hegelnek, mire Hegel ezt az önironikus megjegyzést tette: „úgy látszik, egy tanítványom volt, aki megértett, de az is félreértett”.

Látszólag ez a sors utolérte a marxizmust is. Mutatja ezt például az, amikor Marx a vulgarizátorokon bosszankodva kijelenti, hogy ha ez a marxizmus, akkor ő nem marxista. De világosan mutatja a Marx–Lassalle-eset is. Ezt szinte párhuzamba lehet állítani a Gans–Hegel-esettel. S még számtalan bizonyítékot említhetnénk, hogy a Marx által megteremtett filozófiai módszer sem kerülte el azt a sorsot, amely más nagy filozófiai gondolatoknak osztályrésze volt. Az analógia azonban, mint ez a későbbiekben világossá válik, nagyon felszínes. Mindazonáltal egy ideig ennek az analógiának a nyomán kell haladnunk.

Ismeretes Marx és Engels kifakadása a gothai programmal kapcsolatban. A probléma azonban még elmélyült a II. Internacionálé megala-

kulásával, az új történelmi helyzet létrejöttével. A II. Internacionálénak reálisan szembe kellett néznie az imperializmus korának jellegzetes szimptomáival, amelyekkel Marx – aki *A tőkében* a klasszikus kapitalizmus elemzését nyújtotta – nem nézhetett szembe. Elsősorban az új jelenségek váltották ki azokat a vitákat, amelyek a II. Internacionáléban lezajlottak – pl. Bernstein és Kautsky vitáját –, az új jelenségek hozták létre a II. Internacionálé különböző opportunistá tendenciáit, s ezek ellentétét, az anarchizmust, helyesebben az anarchizmus újraéledését. Az imperializmus korában gazdaságilag, társadalmilag és szervezetenként magának a munkásmozgalomnak, de az egyes embereknek a helyzete is megváltozik. Ismert tényezők ezek, s nem szükséges most felsorolni őket.

A viták másik oka azonban az volt, hogy ebben az időben még csak nagyon *hézagosan ismerték* Marx életművét. Érdekes módon, de magának a mozgalomnak a belső dialektikájából következőleg szükségszerűen, Marx fő érdemét kizárólag *A tőke* gazdasági elemzésében látták, s abban, hogy ezáltal megteremtette a *történelmi vizsgálat* módszerét. Erre a pontra kissé részletesebben kell kitérnünk, mert kétségtelenül a II. Internacionálé egyik jellegzetes gyengéje rejlett itt. A II. Internacionálé idején a munkásmozgalom döntő feladatává vált azoknak az elemi osztályérdekeknek és osztályviszonyoknak a tudatosítása, amelyek mintegy meghatározták a munkásság helyét az osztályharc közvetlen frontvonalain. Ez a hetvenes–nyolcvanas évek, tehát a II. Internacionálé előkészítő időszak általános helyzete. Az első lépéseket kellett megtenni, amelyek az akkori osztályharcban a munkásosztálynak egyáltalán az osztályharcot, a politikai és gazdasági fellépéshez való jogát tudatosították. Meg kellett haladni azokat a szemléleteket, amelyek még a sziléziai takácsstrájkban vagy a luddizmusban és annak hosszú utóregzéseiben jelen voltak, amelyek az osztályharcot hamis mederbe terelték. Hasonlóképpen meg kellett küzdeni a korai anarchizmussal, majd az individuál-anarchizmussal, amelyek szintén az osztályharc torzult formáit jelentették. Azáltal azonban, hogy az osztályharc *alapelveit* kellett tudatosítani, vagyis a gazdasági helyzet alapvető problémáit kellett feltárni a munkások előtt, végeredményben a horizont nagymértékben leszűkült. S noha az olyan kiváló tudósok, mint Mehring, Kautsky és mások a *Neue Zeit* hasábjain a kultúra igen lényeges problémáihoz szóltak is hozzá, az ő kiindulópontjuk is megrekedt a klasszikus kapitalizmus viszonyai közötti osztályharc alapvető elemeinek tudatosításánál. Mehring például Plehanovnak *A marxizmus alapvető problémái* című művével kapcsolatban a következőket mondja: „Arról a mániáról van szó, hogy a marxizmust »filozófiai oldalról ki kellene egészíteni«; ez az a mánia, amellyel szemben néhány hónappal ezelőtt ugyanezen a helyen (a *Neue Zeit*ben – *H. I.*) állást foglaltam. Egymástól teljesen függetlenül – hiszen Plehanov a cikkeit orosz folyóirat számára írta, s

még nem tudhatott az én még meg sem írt cikkemről, én pedig mikor ezt a cikkemet írtam, minthogy oroszul nem tudok, nem ismerhettem az ő esszéjét – ugyanarra az eredményre jutottunk. Marx és Engels mindig is Feuerbach filozófiai álláspontján maradt, amennyiben azt nem terjesztette ki és nem mélyítette el a materializmusnak a történelmi területre való átvezetése révén; nyersen és világosan kifejezve a dolgot, természettudományos területen épp annyira mechanisztikus materialisták voltak, mint társadalomtudományos területen történelmi materialisták. Plehanov még mélyebben bizonyította ezt, mint én, s olyan alaposan, hogy erre kár több szót vesztegetni.” (Franz Mehring: *Zur Geschichte der Philosophie*. Praha, 1933, 337.)*

És noha Mehring ezt a megjegyzést részben az ellen a tendencia ellen irányítja, amely Marxot Kanttal vagy a neolamarckizmussal óhajtja kiegészíteni, mégis, a kritika irányának elvont helyessége ellenére is vitatkozni kell Mehring elgondolásával. Még inkább kiderül ennek az elgondolásnak a belső hibája akkor, ha a cikket tovább olvassuk, ahol Mehring egyszerűen kijelenti: „Ha Marx [...] a mechanikus és természettudományos materializmus absztrakt egyoldalúságáról beszélt, akkor ezt mindig csupán azért tette, hogy a történelmi materializmus szükségszerűségét megalapozza [...] Ebből aztán a pártbeli filozófus fők arra a következtetésre jutottak, hogy Marx a mechanikus materializmust általában elvetette.” (Uo. 339.)

Az az igen gyakori tévedés, hogy Marxnak egyáltalán nem volt filozófiai koncepciója, Mehringnél itt sokkal szelídebb formában jelenik meg, amennyiben szerinte Marx filozófiai koncepciója lényegileg a feuerbachianus koncepció volt. És egy olyan teoretikus, mint Mehring, ismét csak szükségszerűen követte el ezt a hibát. Noha éppen ő adott ki sok mindent Marx fiatalkori műveiből, mégis mintha rejtve maradt volna előtte az a filozófiai koncepció, amelynek jegyében éppen A. tőke született meg.

A tudományos vizsgálat egzakttsága szempontjából a történetiség kategóriájának megvolt az a jelentősége a II. Internacionálén belül, hogy a történelmi materializmusra való hivatkozás – bármennyire egyoldalú is önmagában – végeredményben bizonyos mértékig felvértezett a kantiánus kísérletekkel szemben. A történetiség segítségével egy olyan objektív magyarázatszféra keletkezett, amelynek a II. Internacionálé nagy szellemi teljesítményei egyáltalában köszönhetőek voltak. De a historicizmus – mint láttuk – önmagában konzervatív jellegű, és ez a jelleg nagymértékben átütött a II. Internacionálé teóriáján. A II. Internacionálé tudniillik megmaradt azon a szervezeti és előkészítő fokon, amely az első lépéseket jellemezte. Az osztrák mozgalommal kapcsolatban nagyon érdekesen ír erről Albert Fuchs. „A legerősebb nevelési elem a szociáldemokraták munkájában a morális volt.

* A jegyzeteket az eredeti kiadvány formájában közöljük – (A szerk.)

Az a lelkesedés, amellyel feladatukhoz láttak, a haladás lángoló akarása, az egyes ember készsége arra, hogy a jó ügyért áldozatot hozzon. S a lelkesedés hál' istennek ragályos [...] A szociáldemokrácia története tágabb értelemben politikai történet. A proletár osztályharc elméletéről és gyakorlatáról van szó az imperializmus korszakában. Ebből a szempontból sokkal kevésbé örvendetes vonásokat mutat, sőt, ellenkezőleg, olyan tendenciákat, amelyek kezdetben alig észrevehetőek, majd fokozatosan élesen lépnek elő és előkészítik a történelmi fordulópontokon a katasztrofális csődöt [...] Az osztrák szociáldemokrácia egészében osztozott a II. Internacionálé sorsában. Politikailag szólva: áldozatául esett az imperialista kor korrumpáló hatásának. Marx és Engels azt tanította, hogy a proletariátus a kapitalista rendszer kezein belül nem szabadulhat meg a kizsákmányolástól és elnyomástól. 1890 körül, amikor a fejlett államokban a szocialista tömegpártok létrejöttek, stabil gazdasági és politikai viszonyok voltak. Az európai társadalom arculatát ez a hármasság határozta meg: konjunktúra, szabadság, parlamentarizmus. A hatalomért folytatott harc, mely egy megrázkódott társadalmi rendszert feltételez, nem lehetett a proletariátus legközelebbi feladata. A legközelebbi feladatként az erők összegyűjtése, az előbb-utóbb bekövetkező harci szituációra való előkészülés jött számításba. Teljesen korrekt dolog volt, ha a II. Internacionálé 1895-ig Engels tanácsai alapján a forradalmi frázisokkal való játékot, melyet sok szociáldemokrata üzött, elítélte. Másrészt az erőgyűjtés politikájában hallatlan veszély rejtett.” (Albert Fuchs: *Geistige Strömungen in Österreich*. Wien, 1949, 91–93.)

Fuchs jellemzése része az igazságnak, de csupán része. Egyfelől kétségtelen, hogy a filozófiai problémák alábecsülése, a gazdaságtanra, a történelemre és a szociológiára koncentrált gondolkörök éppúgy hatottak a II. Internacionáléra, mint az erőgyűjtés szituációja. A mélyebb ok azonban másutt keresendő. Egyszerűen arról van szó, hogy a totalitáskonceptió lebecsülése mellett az erőgyűjtés politikai feladatán belül nem ismerték fel az új szituációt. Ehhez a felismeréshez természetesen nagy áttekintésre és tudásra van szükség, amellyel a munkásmozgalomban csak olyanok rendelkezhetnek, akik egyfelől a munkásmozgalom belső fejlődését tartják szem előtt, másfelől azonban nem maradnak meg ennél a perspektívánál, hanem a munkásmozgalom fejlődését az össz történelmi és összkulturális fejlődés részeként fogják fel. E helyütt még nincs módunk ezt a problémát részletesen kifejteni, de már most utalnunk kell arra, hogy Lenin nem véletlenül hangsúlyozta: a tudatosságot kívülről kell bevinni a munkásmozgalomba. A kívülről itt nemcsak annyit jelent, hogy Marx, Engels és Lenin entellektüel volt, hanem azt is, hogy *a pusztán a munkásmozgalom által közvetlenül érzékelt problémákból kinövesztett elmélet mindig szűkös és egyoldalú marad*. A munkásmozgalom számára a mozgalom belső fejlődése mindig csak az egyik kiindulópont lehet, a másik, az osztár-

sadalmi és összkulturális fejlődés szempontja mellett. A II. Internacionálé részvevői általában a mozgalom belső problémáiból indultak ki, és éppen a *belülről és kívülről látás egysége*, tehát az elméletileg is oly fontos *distancia* hiányzott ebből a mozgalmából. Ez vezetett oda, hogy magának a mozgalomnak a fejlődése és pillanatnyi helyzete inkább előtérbe került az első világháború idején, mint a munkásmozgalom helyzetének az összemberi fejlődéssel való összefüggése.

Nem állítjuk, hogy a II. Internacionálében mindenki érzéketlen lett volna a problémák újszerűsége iránt. Sőt, éppen ez volt a pozitív kiindulópontja Bernsteinnek, aki a maga revizionizmusát e pozitív kiindulópont ellenére teremtette meg. Bernstein észrevette, hogy a kapitalizmus új korszaka köszönt be, emellett azonban olyan tényekre épített, amelyek a kilencvenes években vagy a kilencszázas évek elején még tények voltak ugyan, de a tendencia szempontjából elhaló jelenségnek mondhatók. Ebből a szempontból egyetlen ilyen tévedésre szeretnénk utalni, minthogy itt a helytelen ítélet egészen evidens. „Az előtt a tény előtt állunk – mondta Bernstein –, hogy a mezőgazdasági technika nem vezet szükségszerűen a nagyvállalkozáshoz. Továbbá, az előtt a tény előtt, hogy az iparban a vállalatok nagy százaléka kis- és középvállalkozás marad. Ha tehát a nagy- és óriásvállalkozás a társadalmasodás előfeltétele, akkor az általános társadalmasodás még rendkívül messze van. Ámde egyáltalán nem bizonyított dolog az, hogy az óriásvállalat önmagában, azaz tisztán gazdaságilag szükség-szerűvé teszi a társadalmasodást.” (Eduard Bernstein: *Zur Theorie und Geschichte des Sozialismus*. Berlin, 1904, III. J2–J3.)

Ez a jellegzetes tévedés éppen a szerkezete folytán különösen érdekes. Bernstein észreveszi, hogy az átmeneti időszakban sajátos módon növekedhet a kisvállalkozás szerepe (ami elsősorban a német fejlődés sajátossága, amely egyszerre hoz be sok klasszikus kapitalista elmaradást és teremt meg az imperialista kor feltételeit). Az idő azonban bebizonyította, hogy ez mennyire nem az imperialista fejlődés általános jellemzője. Riesman például ma már azon panaszkodik, hogy a mai Amerikában csaknem minden értelmiségi valamiféle alkalmazotti állásra gondol, s nem önálló vállalkozásra. Ezzel a mindenki által ismert evidencia egyik szimptomáját mondtuk ki.

Másfelől azt sem szabad elfelejteni, hogy Bernstein elmélete, illetve Kanthoz fordulása is sok tekintetben érthető. Egyrészt azért, mert a II. Internacionálé teoretikusai általában eltekintettek Marx filozófiájától. De azért is, mert ennek a teóriának egyik jellegzetessége – az elvont historicizmus mellett – a historicizmus abszolút elbizakodottsága, mintha módszerével minden probléma megoldódott volna. Nagyon világosan kiderül ez abból, ahogyan Bernstein Kautskyval vitatkozva kifejti Kanthoz való filozófiai viszonyát. [...]

Bernstein gondolatmenete lényegileg a következő: ha elismerjük a kanti magánvalót, ezzel elismerjük azt, hogy tudásunk korlátozott.

Tehát megmenekülhetünk a még ismeretlennel kapcsolatos konstrukciótól. Az ellentmondás nem az általunk ismert dolgokban van, hanem az ismert és az ismeretlen határán húzódik az ellentmondás szférája. A valóság dialektikus természetét tehát tagadni kell, de el kell fogadni, hogy a megismerésből, az ismeretlen felé való törekvésből fakadhatnak látszólag dialektikus problémák (mindezt persze súlyosbítja az észlelés állandó korlátairól és akadályairól vallott felfogása, mert hiszen az észlelés már Hegelnél nem önálló szféra, s korlátozottsága csak abban áll, hogy pusztán része a megismerési folyamatnak). Bernstein, aki előbbre akarja vinni a munkásmozgalom elméletét, visszalép Kanthoz, mégpedig egyszerűen azért, hogy antropologikusban vizsgálódhasson. Ezáltal elveti a marxi totalitás két alapvető mozzanatát, mégpedig a történetiséget és a praxis lényeges szerepét (illetve a praxist etikai praxisra szűkíti le). Maga Bernstein elismeri, hogy őrá elméletileg újabb gondolkodók is hatottak (Benedetto Croce és Georges Sorel említ), ez azonban nem változtat alapvető kanti kiindulópontján. Bizonyos eklekticizmus is kétségtelenül jellemzi Bernsteint, de ez sem változtatja meg azt, hogy minden szempontból végeredményben nem előre, hanem hátrafelé lép a filozófia történetében. Bernstein Marx-kritikája éppen ezért Kant nyomán főként morális alapokból indul ki. Azt írja a marxi etikával kapcsolatban, hogy „Marx és Engels későbbi írásaiban is minden morális motívumra vonatkozó utalást egyenesen mellőzött. Sombart professzor erre utal akkor, amikor a marxista szocializmus megkülönböztető jegyeként annak antietikus tendenciáját jelöli meg [...] és ez az etikai princípiumokból levezetett szocializmussal való szembeállítás szempontjából tárgyilag teljesen találó. A marxista elméletben sehol sincs visszanyúlás az etikára. Ellenkezőleg. Ismét és ismét csak azért említik meg futólag az etikát, hogy annak ki nem elégítő voltát bizonyítsák. A *tőkében* a munkaerő-áru adásvétele, amelynél a munkás bőrét viszi a vásárra, olyan aktusként szerepel, ahol szabadság, egyenlőség, tulajdon és Bentham uralkodik, és abból a körülményből, hogy a munkaerő többet produkál, mint amennyibe fenntartása a vevőnek kerül, az következik, hogy ez »a vevő számára különös szerencse, de egyáltalán nem jogtalan az eladóval szemben« [...] Engels *A filozófia nyomorúsága* német kiadásának előszavában a kommunista követeléseknek abból a tényből való levezetését, hogy a munkás bérként nem kapja meg az általa teljesített munka egész ellenértékét, ökonómiaileg formálisan hamisnak nevezi, minthogy ez egyszerűen a morál alkalmazása lenne az ökonómiára.” (Eduard Bernstein: *Das realistische und das ideologische Moment im Sozialismus. Die Neue Zeit*. Jg. XVI. Hbd. II. 390.)

Bernstein egyébként nagyon sokszor hivatkozik morális interpretációkra, szemben Marxszal és Engelsszel. A különbség abban áll, hogy Marxéknál az etikai interpretáció lehetősége az összefolyamaton belüli lehetőség volt, az embertelenség, az elidegenülés elleni fel-

háborodás egyik döntő szempontja. Ezzel szemben Bernstein a moralizáló álláspontot képviseli. Szerinte az értékőbblet az igazságérzetet, az egyenlőségérzetet stb. sérti meg. Ez a moralizáló szempont nagyon egybevág azzal a kanti, jellegzetesen polgári elképzeléssel, amely az emberek formális nivellációját tételezi, továbbá azzal az utópisztikus gondolattal, amely szerint az egyik ember nem lehet a másik számára eszköz. Mindez Bernsteinnél párosul egy elvont historicizmussal, s így jön létre nála egy historicisztikus materializmus, amelyet egy etikai és ismeretelméleti idealizmus egészít ki. Arról pedig, hogy társadalmi kérdéseket pusztán morális alapon vessenek fel, már Mandeville-nek megvolt a véleménye. Mandeville elmeséli egy római kereskedő történetét, aki Afrikában találkozott egy ajszóposzi oroszlánnal, amelyek nagyon jól kiismerte magát az emberi társadalomban. Nos, a kereskedő először azzal akarta meghatni az oroszlánt, hogy elmesélte neki hajótörésének történetét. Majd amikor látta, hogy az nemigen veszi el az oroszlán kedvét véres terveitől, azt kezdte neki magyarázni, hogy voltaképpen milyen kitűnő lény az ember. Nem csoda, hogy az oroszlán ezek után sem tért el szándékától. (Vö. B. Mandeville: *A méhek meséje*. Budapest, 1969, 135–140.) És ahogy az oroszlán nem hatódik meg az emberi morál nagyszerűségétől, úgy természetesen a kizsákmányoló osztályok sem hatódnak meg a morális érvektől.

Mi történt tehát Bernsteinnél és tágabb értelemben az egész II. Internacionáléban? Az, hogy a marxizmusból lényegileg sikerült kiölni a praxis, az aktivitás mozzanatát. Létrejött egy olyan típusú marxizmus, amely igen sok elemet megtartott a marxi elképzelésből, csak éppen annak a három elemnek az egységét bontotta meg, amely Marxnál a totalitást jelentette. Önmagában véve igaz Bebelnek az az álláspontja, hogy az ő korának nagy vívmánya az utópisztikus gondolatok fölszámolódása, abban azonban nagyon nagy szerepet játszik a történelem spontán fejlődésébe vetett hihetetlen bizalom, amely a II. Internacionálé általában jellemezte. Ez kifejeződik egyfelől abban, hogy a filozófia a maga egészében és összetettségében háttérbe szorult, másfelől abban, hogy a II. Internacionálé teoretikusainak céltáblája Blanqui, Weitling és általában a praxis filozófiája lesz. Bebel így ír: „Korunk nagy előrehaladása, hogy az utópisták kihaltak vagy kihalóban vannak. A tömegekben soha nem találtak talajra, s ma sokkal kevésbé, mint valaha. A legegyszerűbb munkás is érzi, hogy mesterségesen semmi létre nem hozható, hogy annak, ami eljövendő, ki kell alakulnia, fejlődnie, mégpedig az egészszel együtt, az egész által, nem pedig attól elválasztva és elszigetelve.” (August Bebel: *Charles Fourier élete és eszméi*. Budapest, 1962, 248.)

Ha meggondoljuk, mennyire jogosult az utópizmus kritikája általában, mennyire jogosulatlan viszont az utópizmus ellen szemben arra hivatkozni, hogy semmit sem lehet „művileg” (künstlich) létrehozni, mert hiszen minden mint egész abba az irányba fejlődik, hogy egy új

társadalom jöjjön létre, akkor egészen világos ennek a kritikának az egyoldalúsága. S még Bebel is beleesett ebbe, noha éppen ő őrzött meg a gyakorlatban és az elméletben is sok mindent abból a praxisra irányuló tendenciából, amely Marxnál oly fontos szerepet játszott.

Ehhez a bebeli elképzeléshez kitűnően passzol a híres bernsteini tétel, amely szerint a mozgalom minden, a végcél semmi, s kitűnően passzolnak az orosz ökonomisták elképzelései is. De hogy ez mennyire mélyen gyökerező tendencia volt a II. Internacionáléban, azt a legjobban talán az mutatja, hogy a Bernsteinnel nagyon sok kérdésben igen élesen polemizáló Kautsky végül szintén ugyanezt a tendenciát mondja ki. Nála is Blanqui és Weitling ellen irányul a döntő támadás, és Weitling messianizmusát kritizálva voltaképpen Lenint kritizálja. (Vö. Kari Kautsky: *A proletárság diktatúrája*. Budapest, 1919, 15.)

Ha pedig a termelőerő-elméletre gondolunk, amely mechanikusan akarná alkalmazni azt a gondolatot, hogy csak a termelőerők maximális fejlettsége esetén és csak a legfejlettebb államokban lehetséges proletárforradalom, akkor világos, hogy a marxi történelemfelfogás dialektikája mennyire elveszett a II. Internacionáléban.

II. Moralitás és mítosz

[...] A kultúra fejlődésének marxi értelemben vett jelentőségét a II. Internacionálé teoretikusai általában képtelenek voltak fölmérni. A kilencvenes évek történelmi fejlődése, a munkásmozgalom hirtelen számbeli és tekintélybeli megerősödése stb., mind megerősíteni látszott a békés fejlődésről alkotott illúziókat. Nem csoda, ha ezeknek az illúzióknak oly nagy erejük volt a későbbiekben, hogy végül drágábbnak bizonyultak a konkrét érdekeknél, a munkásság konkrét érdekeinél, és az első világháború idején a szociáldemokrácia még a „nemzeti érdekek védelmébe” is belement, csak hogy ezek az illúziók megmaradjanak. Persze az okok nem ilyen egyszerűek. Kétségtelen, hogy – főképp a munkásarisztokrácia megnövekedett szerepe következtében – jelentős gazdasági okok is közrejátszottak ebben az állásfoglalásban, de, mint ideológiai elemnek, az illúzióknak is nagy szerepe volt benne.

Érdekes jelenség, hogy az egyszer létrejött illúziók és ideologikus elemek, éppen azért, mert az osztályharcban egy időben számottevő szerepet játszanak, később nagyon sokszor a fejlődés gátjaivá válnak. Haladó mozgalmak éppen a haladásukból fakadó büszkeségük folytán nagyon nehezen mondanak le az illúzióikról, különösen akkor, ha az illúziókat részleges sikerek támasztják alá. Ez az illúziós rendszer rendkívül érdekesen működik. Bizonyos, hogy például a jakobinusok a történelmileg szükségszerű illúziók nélkül nem tudták volna harcba vinni a nagy néptömegeket. De az is bizonyos, hogy illúzióikhoz a későbbiekben is makacsul ragaszkodtak, sőt, illúzióik sajátos mítosszá

váltak. A szükségszerű illúziók történelmi értelemben mindig tisztavirág-életűek. Ám ha egyszer szükségszerűségüket bebizonyították, vagy éppen a szükségszerűségből nőttek ki evidens módon, akkor a későbbiekben bizonyos tekintélynek örvendenek, és nehezen mondanak le róluk azok, akik az illúziók jegyében cselekedtek.

Tehát az az illúzió, hogy a történelmi fejlődés mintegy spontán módon fogja megteremteni a fejlődés egészét, nemcsak a marxizmus totalitásfogalmának szétszakítása volt, hanem egy ideig igazolódni is látszott. Ez az illúziós rendszer, minthogy egy részgazságon alapult, egyre jobban erősödött. Kautsky, aki talán a legokosabban ismerte fel ennek az illúziós rendszernek a tendenciáit, még tovább megy, mint általában a II. Internacionálé, és nemegyszer *biologisztikus alapon* próbálja megmagyarázni a korszak által produkált jelenségeket, így az, ami a II. Internacionálé egészében még csak illúzió volt, Kautskynál már mitizálódik. Kautsky az erkölcsi ösztön fogalmával is operál, ezzel a biológiából kölcsönzött kifejezéssel akarja alátámasztani, hogy a szocializmus a történelmi fejlődés szükségszerű terméke. (Vö. Kati Kautsky: *Ethik und materialistische Geschichtsauffassung*. Stuttgart, 1906, 140–141.) Ez a mítosz végeredményben egy erkölcsi ideál felállítását is meghirdeti, amelyet ugyan Kautsky gazdasági megfontolásokból vezet le. Etikai művének befejezése így hangzik: „Mert hol lenne olyan erkölcsi eszmény, amely egyszerűbb kilátásokat nyitna meg (ti. mint a szocializmus – *H. I.*!) És ezek a kilátások mégis jőzan ökonómiai megfontolásokból származnak, nem pedig a szabadság, egyenlőség, testvériség, igazság, humanitás erkölcsi eszméinek kábításából. És ezek a kilátások nem olyan állapotok várásából erednek, amelyeknek pusztán el kell jönniük, amelyeket pusztán kívánunk és akarunk, hanem olyan állapotok kilátásai, amelyeknek szükségképpen el kell jönniük, amelyek szükségszerűek. Persze nem fatalisztikus értelemben szükségszerűek, nem úgy, hogy egy felsőbb hatalom fogja nekünk ajándékozni őket, hanem szükségszerűek és elkerülhetetlenek abban az értelemben, ahogy elkerülhetetlen, hogy a feltalálók tökéletesítsék a technikát, hogy a kapitalisták profitéhségükben az egész gazdasági életet átalakítsák, ahogy elkerülhetetlen, hogy a bér munkások rövidebb munkaidőre és magasabb bérekre törekedjenek, hogy szervezkedjenek, hogy a kapitalista osztály és államhatalma ellen harcoljanak, hogy politikai erőszakra és a kapitalista uralom összetörésére törekedjenek. A szocializmus elkerülhetetlen, minthogy az osztályharc és a proletariátus győzelme elkerülhetetlen.” (Uo. 144.)

Kautsky e megfogalmazásai önmagukban megfelelnek a marxizmus gondolatvilágának. Nem az az érdekes, hogy itt is – mint más helyütt – szétbontja a marxizmus totalitásfogalmát, hanem az, hogy gyakorlatilag – minden fenntartása ellenére – a *történelmi folyamat elkerülhetetlenségére, alternatívanélküliségére helyezi a hangsúlyt*. A történelmi folyamatban szerinte nincsenek alternatívák, és éppen az

általános fejlődés elvont perspektívája lehetetlenné teszi az alternatívák fölvetését. Az a mitikus vonás, amely Kautskynál a társadalmi fejlődést a természeti biológiai evolúcióval hozza párhuzamba, végeredményben arról árulkodik, hogy Kautsky a történelmi szükségszerűséget éppen úgy, vagy legalábbis majdnem annyira, spontánnak tartja, mint a biológiai fejlődés szükségszerűségét. Ez a biologisztikus vonás nem önmagában vizsgálendő, hanem azzal a hallatlan illúzióval összefüggésben, amely a szocializmus mindenképpen való bekövetkezését hirdeti meg. Igaz, mint minden evolúciós tan esetében, a fejlődés ugrópontja itt sem konkrét. Ám Kautskynál ez a perspektíva, amelyben osztozik a II. Internacionálé minden teoretikusával, annyira általános, hogy végül is egészen utópisztikus vonásokat mutat. Tehát a II. Internacionálé utópizmus elleni harca egyrészt elvezetett a konkrét aktivitás szerepének másodlagossá degradálásához, másrészt pedig ahhoz, hogy egy kerülőút után a végcél, amely Bernsteinnél megsemmisült, Kautskynál és másoknál ugyancsak utópisztikusan jelenik meg.

A totalitás szétbontása természetesen tudományos visszaesés. Ennek egyik jele az volt, hogy a II. Internacionálé egyes teoretikusai Kanthoz fordultak vissza. De korántsem korlátozódott a visszaesés a filozófia területére. Rosa Luxemburg mutat rá, hogy a filozófiai visszaesés egyúttal közgazdaságtani tekintetben is visszalépés. Luxemburg így ír: „Ricardo tanaiban az ökonómia klasszikus módszere a maximumot érte el, amire egyáltalán képes volt. S ezt a lomtárba vetettük, nemcsak azért, mert veszélyes eszköz, amely a kutatandó társadalom ellen fordul, hanem azért is, mert tudományosan kiszolgált már. A klasszikus iskola módszeréhez való visszatérés nem vezet az ökonómia újabb fellendüléséhez, hanem egy nagyarányú visszalépéshez. Azt, hogy ez a visszatérés tudományosan lehetetlen, éppen Marx műve mutatja meg, amely a klasszikus tanítást új alapon közvetlenül folytatja. Ez a visszatérés társadalmilag is lehetetlen [...] Vissza Kanthoz a filozófiában, vissza Adam Smithhez az ökonómiában! Görcsös visszanyúlás a már túlhaladott álláspontokra, ez a kiúttalanság biztos jele, amelybe a burzsoázia szellemileg és társadalmilag már belesüllyedt. De visszaút éppoly kevésbé van a tudományban, mint a társadalom tényleges fejlődésében.” (Rosa Luxemburg: *Zurück auf Adam Smith. Die Neue Zeit*. Jg. XVIII. Bd. II. 1900, 180–181.)

De ez a visszatérés Kanthoz, Smithhez, Darwinhoz és Feuerbachhoz korántsem véletlen és nem is pusztán a polgári világot jellemzi, amely ebben az időszakban még az újkantianizmus és az újdarwinizmus bővületében él, hanem a II. Internacionálé teóriáját is. Ha Marx egy alkalommal arról beszélt, hogy a történelemben minden kétszer játszódik le, egyszer mint tragédia, másszor mint komédia, akkor ezzel párhuzamosan azt mondhatnánk, hogy az elméletben is minden kétszer játszódik le: egyszer tudományos előrelépés formájában, másszor mitikus formában. Ez a mítosz, amelyet a II. Internacionálé akár a kanti

formális etikából, akár pedig a szociáldarwinizmusból teremtett, vég-eredményben gyenge visszfénye volt annak, ami a polgári ideológiai fejlődésben általában lejátszódott. S bármennyire a marxizmus alapján állt sok tekintetben például Kautsky, elméletének mégis éppen úgy megvannak a kor polgári filozófiájával és szellemi áramlataival való összefüggései, mint ahogy ezek egészen világosak és konkrétan bevallottak Bernsteinnél. Természetesen ebből nem következik az, hogy a II. Internacionálé legkitűnőbb teoretikusainak életművét csupán ebből a szempontból kell megvizsgálni, a mi fejtegetéseink szemszögéből azonban kétségtelenül az az érdekes, hogy az új jelenségek fel nem ismerése, valamint az illúziók fennmaradása következtében a marxizmus totalitásfogalma helyére itt egyfajta mítosz lépett.

Ennek a korszaknak a vitáiban is megfigyelhető az a tendencia, hogy a marxizmus különböző elemekre bontottan jelenik meg a viták pólusain. Ez mutatkozik meg pl. a spontán haladás mítoszának (Kautsky) és a formális kantiánus individuáletikai felfogásnak (Bernstein) az ellentétében. A totalitás szétszakítása itt is nyilvánvaló. Hangsúlyozzuk azonban, hogy az etikai kiindulópont – amely, mint láttuk, Marxnál csak a totalitás egyik mozzanata volt – nemcsak szerepet játszott ennél az ellentétes irányzatnál is, hanem talán még erősebb nyomatékot kapott, mint az előbbieknél. Legjellegzetesebben Georges Sorel elmélete reprezentálja ezt a tendenciát. Sorel – szemben Bernstein opportunizmusával és az egész II. Internacionálé spontaneitáselméletével – kidolgozza az ún. anarchoszindikalizmus elméletét. Tudatosan a társadalmi mítosz gondolatát állította középpontba. Szemben a II. Internacionálé teoretikusával, akik igen nagy műveltségre tettek szert, és igyekeztek széles tudásra alapozottan megalkotni elméleteiket, Sorel látszólag nem támaszkodott széles tudáskálára. Meg kell jegyezni, hogy Sorel kissé túl szerény is, mégpedig szándékosan, amikor saját tudatlanságáról ír, mert hiszen az ő forrásai a francia fejlődés igen jelentős alakjai: Proudhon, Renan és Bergson. Ennek ellenére Sorel így vall önmagáról: „Elítéltek engem azért, mégpedig alapos okkal, hogy én nem vagyok iskola-ember. De vajon olyan nagy baj ez? A tanítványok majdnem mindig káros befolyást gyakoroltak azoknak a gondolataira, akiket mesterüknek neveztek, és akik gyakran úgy vélték, hogy le vannak kötelezve követőiknek. Kétségtelennek látszik, hogy Marx számára valóban kellemetlen volt, hogy néhány lelkes ember révén szektafőnökké vált; sokkal több hasznos dolgot produkált volna, ha nem lett volna a marxisták rabszolgája. Gyakran gúnyolódnak Hegel módszerén, aki azt képzelte, hogy az emberiség kezdettől fogva azon dolgozott, hogy a hegeli filozófiát dajkálja, s hogy a szellem végül elnyerte ezt a mozgását. Hasonló illúziók minden iskola-embernél visszatérnek többé-kevésbé: a tanítványok úgy gondolják, hogy mesterük lezárta a kételkedés korszakát és végső megoldásokat hozott.” (Georges Sorel: *Réflexions sur la violence*. Paris, 1921, 10–11.) Sorel tehát nem

tartozik szorosan a marxizmushoz, noha azért ő is bizonyos iskolákból nőtt ki, és felfogása nem függetleníthető az iskoláktól. Mindenesetre, szemben a II. Internacionálé teoretikusaival, Sorel fölismeri, hogy ő lényegében megváltoztatta azokat az alapprincípiumokat, amelyekből Marx kiindult. S noha nála is nagyon is etikai a kiindulópont, akárcsak a II. Internacionálé kantizáló teoretikusainál, az ő etikai kiindulópontja mégis egészen más.

Sorel úgy véli, hogy a társadalmi mítoszok funkciójának ábrázolása önmagában biztosíthatja az emberi történelem leglényegesebb tendenciáinak megértését. Más szóval, Sorel a történelem dinamikáját a társadalmi mítoszok felől közelíti meg. Ilyenformán történelemszemléletének két heterogén részt különböztethetünk meg. Szemben a II. Internacionálé szigorú historicizmusával, nála kizárólag a történelem azon szakaszai válnak érdekessé, amelyek lényeges változást hoznak, amelyek forradalmiak, viszont az úgynevezett nyugalmi korszakok teljesen érdektelenek. Végeredményben egyfelől a keresztény vallás kialakulása, a reformáció, a nagy francia forradalom, másfelől a görög polisz, a római birodalom, valamint az ún. harmadik rend, tehát a polgárság bomlása – ezek azok a mozzanatok, amelyek a történelemből Sorelt érdeklik. Nem érdekli általában az átmenet és az átmeneti korszak. Mármost minden egyes esetben fölfedezi azokat a mítoszokat, amelyek által a tömegek mozgásba jönnek. A mítosz szerinte valóban dinamikus közösséggé változtatja az embertömegeket; egyedül alkalmas arra, hogy az ember atomizálódását, elszigetelődését föloldja; kapcsolatot teremtsen az emberek között, organizálja őket stb.

Van azonban a soreli mítoszelméletnek rendkívül praktikus következménye is: az ő praktikus mítosza az általános sztrájk mítosza. A társadalmi mítosz végeredményben a cselekvésre irányuló mítosz. [...] Harcolni az ellenséges világgal kizárólag úgy lehet, ha az ember a mítosz jegyében közösségivé válik, s mint közösségi lény cselekszik. Éppen ennek jegyében dicsőíti Sorel az erőszakot. Nála összetartozik mítosz, erőszak és cselekvés.

Helytelen volna, ha ezek alapján Sorelt valamiféle vérgőzös elméleti írónak képzelnénk. [...] Sorel nem kíván vérfürdőt, hanem azt kívánja, hogy nyilvánvalóvá legyen az osztályok divergenciája, az osztályok közötti szakadék, és a proletariátus az általános sztrájk segítségével pusztítsa el a kapitalista rendet.

A különbség a II. Internacionálé evolúciós fejlődéselméletéhez képest egészen nyilvánvaló. De legalább ilyen nyilvánvaló az a különbség is, amely Sorel és Marx között fennáll. Marxnak nincs sem optimista, sem pedig pesszimista emberképe, Marx a priori emberképekből való kiindulás helyett a történelmi fejlődési folyamat által megteremtett individuális szükségleteket és lehetőségeket vizsgálta. Sorelnél az antropológia, a praxis és a történetiség marxi együtteséből kizárólag a praxis filozófiája marad meg, mégpedig oly módon, hogy egy áltör-

ténetiséget foglal magában. Marx dialektikus racionalizmusa helyett Sorelnél a mítosz jelenik meg, mert „az ész radikálisan relativista, és csak a tett fedi fel az abszolútumot”; ami pedig az elméletet illeti, „az ember épp annyira él az illúziókból, mint a realitásokból”. (Lásd Hans Barth: *Masse und Mythos*. Hamburg, 1959, 81.) [...]

Sorelnél a morál nem egyéni kérdés, nem az egyén, hanem a tömegek cselekvésének kérdése. S ahogy a kanti etika az alkalmazkodás etikája volt, úgy Sorelé a nem-alkalmazkodásé. A kanti etika a polgári erkölcs formalizmusát fejezte ki, Sorelé éppen a formalizmus ellen támad. Az, amit később Max Scheler keres, a nem formális etikára épülő etikai kiindulópontú filozófia, először Sorelben jelenik meg. Sorelt éppen az nem érdekli, ami Kantot és Marxt is érdekelte (különböző előjelekkel): az individuum fejlődése. Nála alapjában véve az az erkölcsös, aki nem alkalmazkodik a fennálló világhoz. Ahol az erőszak mítosza, az általános sztrájk mítosza érvényesül, ott lehet csak az érzés fenségéről beszélni. És végeredményben ez jelenti nála az igazi moralitást. A francia gondolkodó kétségtelenül nyíltabb és minden szempontból becsületesebb, mint a II. Internacionálé opportunistái. Ezt a kiindulópontját nem téveszti össze a marxii kiindulóponttal, sőt élesen elhatárolja magát tőle. Ez azért igen jelentős, mert éppen ez teszi lehetővé, hogy Sorel ne a marxizmuson belül hirdesse meg a mitikus elméletet. Ennek ellenére Sorel nagyon mélyen hat a munkásmozgalomra (gondoljunk csak a Szabó Ervin által képviselt tendenciára), és ez a hatás teljesen szükségszerű, hiszen éppen ez az a „büntetés” (Lenin), amely az opportunistáknak a munkásmozgalmat.

De nemcsak Sorelnél jelenik meg az effajta morális kiindulópont. Az összefolyamat képe általában elvész, és különösen elvész az összefolyamattal igen mélyen összefüggő közgazdaságilag megalapozott gondolkodás. Ennek következménye az, hogy a szocializmus kérdése általában etikai kérdéssé válik, és a legtöbb esetben az etikai erő jelenik meg a tömegek mozgatójaként a II. Internacionálé elméletében. [...]

Az etikához fordulás vagy nyíltan mitikus fordulatot jelent, vagy pedig visszalépés Kanthoz. Az utóbbi esetben nyilvánvalóan a polgári morál elfogadásáról van szó, az előbbi esetben pedig a polgári morál mitikus fölmondásáról. Mi ennek a két tendenciának a perspektívája? Mint a valóság megmutatta, az egyik oda vezetett, hogy a szocialista pártok „normális” polgári pártokká lettek, hozzásimultak, beleilleszkedtek abba a polgári világba, amely ellen eredetileg harcoltak. Másfelől az anarchizmus első formájával szemben az anarchoszindikalizmus más veszélyeket rejt magában: a mitikus módszerből reakciós tömegmozgalmak keletkezhetnek. Ez a sors nem kerülte el a rendkívül becsületes Sorelt sem, aki részben kiindulópontot adott például a Mussolini-féle faszizmusnak. [...]

Ezzel a II. Internacionálé belső ellentmondásai világossá váltak. Végeredményben a II. Internacionálé teóriája vagy a polgári filozófiába, vagy pedig a mítoszvilágba torkollott. Általában képtelen volt továbbvinni azt a forradalmi lendületet és teoretikus egységet, amely a marxizmus klasszikusait jellemezte. A szociáldemokrácia persze az adott pillanatban nem azért mondta fel a szolgálatot, mert a teóriája ennyire hiányos volt, ennyire szétesett és részlegessé vált, hanem a teóriája pusztán kifejezte azt a belső gyöngeséget, amely a szociáldemokráciát általában jellemezte. Hiszen a szociáldemokrata teoretikusok között „rendkívül nagy” tehetségű és kitűnő emberek voltak; az említetteken kívül pl. Rudolf Hilferding, akinek *Fináncctőke* című könyve méltán szolgálhatott Lenin imperializmusról szóló könyvének egyik alapvető anyagául. Ez a könyv bővelkedik egészen kitűnő felfedezésekben a modern kapitalizmus sajátosságait illetően, s mutatja, hogy a II. Internacionáléból sem teljesen veszett ki az igény, hogy az új jelenségeket feltárják. Ám Hilferding könyve, jóllehet elsőként bizonyítja be – Bernsteinnel szemben –, hogy a banktőke új szerepköre miként módosítja a modern kapitalizmus jellegét, nem találkozott össze egy forradalmi lendületű gyakorlattal és egy forradalmi filozófiával. Amivel összetalálkozott, az a II. Internacionálé ideológiájának egyik változata, az ausztromarxizmus volt. Ez pedig mit sem tudott kezdeni a valóban nagy jelentőségű új könyvvel. Egy mozgalomra nemcsak az jellemző, hogy milyen elméleti munkákat termel ki, hanem az is, hogy az elméleti munkákat a továbbiakban teoretikusan és praktikusán miképpen hasznosítja. Hilferding munkája a II. Internacionáléban lényegében nem keltett sokkal több figyelmet, mint más ausztromarxisták sokkal jelentéktelenebb alkotásai. Karl Renner vagy Victor Adler és mások munkái pedig („a forradalom udvari tanácsosa” – így nevezte magát Adler egy Engelshez írott levelében) éppenséggel nagyobb figyelmet keltettek, mint Hilferding műve. A tízes években Leninnek kellett eljőnnie ahhoz, hogy Hilferding eredményei fölhasználhatók legyenek a munkásmozgalom számára.

A II. Internacionálé politikai csődjét tehát megelőzte az elméleti csőd. Csak azon a területen sikerült számottevő eredményeket elérni, ahol tisztán történelmi tanulmányokról volt szó. Ezek közül például méltán vált híressé és megbecsültté Mehring *Lessing-legenda*, Kautsky *A kereszténység eredete*, illetve Plehanov *A monista történelemfelfogás kérdéséhez* című műve. Ezekben legalább a marxi történelemfelfogást sikerült komoly mértékben fölhasználni, és ily módon ezek a művek valóban mindmáig értékesek. Hasonlóképpen – noha sokkal több szubjektív önkénnyel íródott – érdekes olvasmány mindmáig Georges Sorelnek a római birodalom hanyatlásáról írott könyve. Talán az egyetlen olyan mű, amely valóban nemcsak egyoldalúan történetileg, hanem elméleti igénnyel fejti fel a lényeges problémákat, Hilferdingé, de ez is csak Leninnél talált igazi visszhangra.

Tehát a II. Internacionálé elméletileg messze eltávolodott a marxizmus gondolatvilágtól. Az ontológiai értelemben vett praxis háttérbe szorult, helyébe a praktikizmus került. [...]

*

Foglaljuk össze újabb eredményeinket.

1. A marxizmus filozófiai koncepciója a II. Internacionálé időszakában leegyszerűsítések és egyoldalú interpretációk áldozata lett.

2. Ennek oka egyrészt az volt, hogy Marx teljes munkásságát nagyon hézagosan ismerték, másrészt az, hogy olyan új jelenségek léptek fel az imperializmus korszakának beköszöntésével, amelyek megértéséhez nem az egyes marxizmus megállapításokat, hanem a marxizmus módszertant kellett volna alkalmazni.

3. A II. Internacionálén belül főképp a historicizmus mozzanat uralkodott el, egyrészt azért, mert a II. Internacionálé teoretikusai a marxizmus filozófiát történelmi materialista interpretációkra szűkítették le, másrészt, mert a munkásmozgalom viszonylag szervesnek látszó fejlődéséből azt a következtetést vonták le, hogy maga a mozgalom önmagából is kifejlesztheti a legfontosabb elméleti kérdéseket.

4. Valójában a mozgalom az ösztörténeti fejlődéstől elszakítva nem tud igazi átfogó elméletet kidolgozni. Megmutatkozik ez abban is, hogy a II. Internacionálé egyes teoretikusai, akik látták az új problémákat, de jellegüket félreismerték, Kanttal igyekeztek kiegészíteni a marxizmus elméletet.

5. A II. Internacionálé általános teóriái a praxis mozzanatát ölik ki elsősorban a marxizmusból.

6. A mozgalom objektív fejlődéséből a mozgalmon belül olyan illúziók keletkeznek, hogy a történelmi fejlődés lényegileg evolúciós és alternatíva nélküli.

7. Kautsky az elvont historicizmuson túlmenően részben azért közelíti egymáshoz a biológiai és a történelmi törvényszerűségeket, hogy ezáltal is a fejlődés objektív elkerülhetetlenségét támassza alá.

8. A II. Internacionálé teóriájában a marxizmus általában mint a történelmi szükségszerűségről szóló tan jelenik meg. A szocializmus szerintünk szükségszerűen elkövetkezik. Viszont e szükségszerűség alapja a morális szükséglet. A kantizálónál itt általában a morális ideálvilág jelenik meg fő mozgatóként, az anarchoszindikalizmusban, s főként Sorelnél a mítikus indítékú moralitás jelenti ezt a motivációt.

9. A II. Internacionálé általában szerves történelmi fejlődést tételez, vele szemben Sorel a történelmet a nagy forradalmi változások korszakaira szűkíti le. A II. Internacionáléban a tudományos megalapozás a szocializmus győzelmének záloga, Sorelnél az erőszak és az általános sztrájk mítosza a biztosíték.

10. Sorel föleleveníti a Proudhonnál, Stirnemél és általában az anarchizmusnál fontos szerepet játszó filozófiai mozzanatokat, de ugyancsak

etikai színezettel egy kollektív eticizmus alapjára helyezi az elődeinél még individuálisan megjelenő tendenciákat.

11. A II. Internacionálé idején ilyenformán az a látszatantónia keletkezik, hogy egyesek elfogadják a polgári morált, mások mitikusan felmondják.

12. Mindez nem jelenti azt, hogy a mozgalmon belül ne születtek volna nagyon értékes tudományos alkotások. Elsősorban Mehring és Plehanov munkásságára kell utalni e tekintetben, de a korszak új fölismeréseinek egyik legjobb dokumentumaként kell kezelni Hilferding művét is.

13. Jellemző azonban, hogy maga a II. Internacionálé mit sem tudott kezdeni ezzel az új fölismerésekben gazdag művel, és csupán Lenin tudta belőle levonni a megfelelő következtetéseket.

[...]

29. A marxi filozófiai totalitás szétszakítása a II. Internacionáléban feltartóztathatatlan folyamatnak látszott. Lenin azonban meglelte a választ a II. Internacionálé számára megoldhatatlan kérdésekre, mert helyreállította a marxi filozófia egymással összefüggő elemeinek dialektikáját.

